

TÓTH ZITA VERONIKA

Borbély Gábor és a középkori filozófia

Borbély Gábor, *Civakodó angyalok*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
2008. 379 oldal

Borbély Gábor könyve tagadhatatlanul hiánypótló, hiszen az első magyar nyelven írott szakkönyv, amely bevezetést nyújt a középkor filozófiájába. A könyv tehát egyrészt *bevezetés*, azonban – amint címe és előszava is utal rá – nem kíván szisztematikus lenni abban az értelemben, hogy a középkori filozófia minden jelentős területét tárgyalná. Így, míg gazdag képet nyújt a logika, a nyelv és az ismeretelmélet körébe tartozó vitákról, szinte egyáltalán nem tárgyal természet- vagy társadalomfilozófiai kérdéseket, és csak korlátozottan érint bizonyos etikai problémákat.

A bevezetés célközönsége, bár ezt Borbély Gábor külön nem jelzi, a filozófiában már jártas olvasó. A fejezetek ugyan ritkán támaszkodnak filozófiatörténeti előismeretekre – a szükséges előzményeket a szerző általában kimerítően tárgyalja –, néhány érvmenet megértése mégis feltételezi az analitikus filozófia eszköztárának ismeretét. Ez azonban nem véletlen. A könyvnek ugyanis amellet, hogy megismertesse az olvasót a középkori filozófiával, egy további bevallott célja is van, mégpedig e filozófia „kifinomult logikai apparátusának” (9) bemutatása.

Másrészt Borbély Gábor könyve valóban az első magyar mű, amely átfogóan tárgyalja a középkori filozófiát, és ez egyúttal azt a kellemetlen tényt is jelenti, hogy mind ez idáig nem volt a középkori

filozófiának egységesen elfogadott magyar szaknyelve. Így, hogy csak a legalapvetőbb hiányt említsük, a középkori nevek átírásának sincs, egy-két népszerű szerzőt leszámítva, bevett módja; bár Aquinói Tamást és Canterburyi Anzelmet általában magyarosítva szoktuk emlegetni, ez korántsincs így például William Ockham vagy Petrus Aureoli esetében. Borbély Gábor az egységesítés szakszerű, ám néha kényelmetlen módját választotta, amennyiben minden nevet, legalábbis első előfordulásakor, latinul említ. Bár e megoldás kétségtelen előnye, hogy egységessé teszi a neveket anélkül, hogy nem létező magyar fordításokba kényszerítené a szerzőt, ugyanakkor azzal a furcsasággal is jár, hogy a megszokott Canterburyi Anzelmből Anselmus Cantuarrensis, Adam Wodehamból Adamus Goddamus, vagy Walter Burley-ből Gualterus Burlaeus lett.

A tárgyalás középpontjában a középkor néhány filozófiai vitája áll – ez magyarázhatja a könyv címének egy részét, a „civakodó” kifejezést –, ezzel szemben némileg meglepő, hogy felépítése mégis inkább kronologikus. Noha a kötet egy-egy problémához kapcsolódóan gyakran áttekinti annak egész történetét, s így fejezetei túlnyúlnak az egyes szerzők által felölelt időszakokon, a vitákat azok központi szereplői köré csoportosítva mutatja be Abaelardustól a 14. századi buridanizmusig huszon-

egy fejezetet keresztül. (Bár ez a könyvből nem teljesen világos, valószínűleg e szereplőkre utalnak a címbeli „angyalok”, ha őket mint tiszta intelligenciákat értjük.) A részletesen bemutatott gondolkodók a következők: Petrus Abaelardus, Canterburyi Anzelm, Albertus Magnus, Aquinói Tamás, Bonaventura, Duns Scotus, Petrus Aureoli, Richard Campsall, William Ockham, Walter Burley, Walter Chatton, Adam Wodeham, Robert Holcot s végül Jean Buridan. A szerzők bemutatása rövid életrajzzal kezdődik, amelyet néhány jellemző tanításuk vagy érvek rekonstrukciója követ. Ez utóbbi szükségképpen szelektív, s Borbély Gábor könyvében, mint már jeleztük, e jellemző tanítások általában a logika, nyelvfilozófia, illetve episztemológia körébe tartoznak.

Így Canterbury Anzelm esetében, noha kétségkívül legnagyobb hatást gyakorolt érve, az ontológiai istenérv is bemutatásra kerül, a legnagyobb hangsúlyt az isteni előretudás és a szabad akarat összeegyeztethetőségének problémája kapja, amelyet a fejezet az arisztotelészi előzményektől kezdve Ágostonon és Boëthiuson keresztül részletesen tárgyal. Arisztotelész fatalista érve és különböző interpretációi meglehetősen technikai nyelvezetet kívánnak, azonban az alapvető fogalmakat – mint a *necessitas consequentis*, illetve *consequentiae*, a *sensus compositus* és *divisus*, vagy a modalitás statisztikus értelme – a fejezet kellőképpen tisztázza. Az elemzés megmutatja, hogy Anzelm megoldása Boëthiusra támaszkodik, amennyiben az örökkévaló jelen fogalmán alapul, és az „előretudás”, „eleve elrendelés” terminusokat az isteni örökkévalóság természetét figyelmen kívül hagyó metaforáknak tekinti.

Hasonlóképpen Petrus Abaelardus bemutatása során sem leginkább közismert etikája kerül középpontba, hanem az univerzálé-problémában tanítómesterével, Champeaux-i Vilmossal szemben elfoglalt

álláspontja. Bár az ábrázolás hitelét némi képp rontja az, hogy Abaelardus ellenfelei már a fejezet elején úgy jelennek meg, mint „manipulátorok” (74) és „machinátorok” (78, ez utóbbi jelzót Clairvaux-i Bernát kapta), az univerzálé-probléma bemutatása kimerítőnek mondható. A vita fő kérdése az univerzális nevek szignifikációjára vonatkozik, és annak ellenére, hogy a fejezet ismét kellőképpen tisztázza a használt fogalmakat – mint megnevezés, szignifikáció, *status*, *dictum*, referenciális kontextus stb. –, Abaelardus álláspontjának megértéséhez szükségeltetik némi nyelvfilozófiában való jártasság. Megoldása szerint ugyanis maga a kérdés rossz, amennyiben valóságos tárgyakká próbálja tenni a mentális objektumokat, és figyelmen kívül hagyja, hogy referenciálisan homályos kontextusban igaz állítást akkor is tehetünk valamiről, ha az csupán mint a gondolkodás belső tárgya létezik.

A 12. századi logikai iskolák (*logica vetus*, *logica nova*, realisták és nominalisták), az ugyancsak 12. századtól domináns eukleidészi tudományelmélet, valamint az ebben és az ezt követő században elterjedt új Arisztotelész-fordítások és ezek recepciójának rövid bemutatása után az Albertus Magnusra szánt csupán három oldalas fejezet némi hiányérzetet kelthet. Bár említésre kerül a filozófiai vizsgálódás autonómiájáról vallott nézete, egyáltalán nem esik szó logikájáról, metafizikájáról vagy lélekfilozófiájáról, amelyek a nyugati Arisztotelész-recepció kezdetét jelentik.

A következő részletesen tárgyalt gondolkodó Aquinói Tamás. A létező és lényeg megkülönböztetésének bemutatása a *principium individuationis* és a lényeg megismerhetőségének problematikáját is érinti, és elsősorban a tamási megoldás nehézségeire hívja fel a figyelmet. Az „öt út” elemzése az előzőekhez képest meglehetősen rövid, igaz azonban, hogy ebben a tárgyban az olvasó bátran fordulhat Klima Gyula korábban

megjelent kiváló cikkéhez (Klima Gyula 1981. Az öt út – Aquinói Tamás istenbizonyítékai. *Világosság*. 22/12 Melléklet. 3–30). Ugyancsak futólag esik szó Tamás nagy *summáiról*, elsősorban a *Summa contra gentiles*ről, és összességében a fejezet nem tanúskodik arról, hogy Tamás – például lélekfilozófiájával, ismeretelméletével, vagy a világ örökévalóságáról vallott nézeteivel – legalább olyan érdekes alakja a középkori vitatkozás művészetének, mint a főntebb bemutatott Abaelardus. (E hiányt némiképpen pótolja a következő fejezet, amely Bonaventura és Tamás vitáját elemzi.)

Az 1277-es, meglehetősen vitatott hatá-
sú párizsi elítélő határozat, az ezzel kapcsol-
latba hozható Brabanti Siger és Boëthius
de Dacia, valamint néhány kevésbé is-
mert 13. századi szerző rövid áttekintése
után Johannes Duns Scotus részletesebb
elemzése következik. Duns Scotus igazi
csemege az analitikus filozófiát kedvelők
számára, és ezt jól tükrözi a könyv e fejeze-
te. Betekintést nyerhetünk Scotus szokat-
lan univocitás-elméletébe, amely szerint a
transzcendentálékat egyazon értelemben
állíthatjuk Istenről és minden dologról; az
intuitív és absztraktív megismerés fogal-
mának és az ezzel kapcsolatos, a 13. század
végétől kezdve egyre erősebb, jellegzete-
sen középkori szkeptikus érvek története-
bébe, amelyek megelőlegezik Descartes
módszertani szkepszisét; a *principium indi-
viduationis* problémájával kapcsolatos sco-
tusi megoldásba, amely a sem az anyaggal,
sem a formával, sem a kettőjük összetéte-
lével meg nem egyező *haecceitas* segítségé-
vel magyarázza az individualitást; abba a
lélekfilozófiái irányzatba, amely – Aquinói
Tamással szemben – az akarat és értelem
csupán formális különbözőségét állítja; s
végül, de nem utolsósorban a szabad aka-
rat és kontingencia szinkronikus értelme-
zésébe, amely szerint az akarat szabadsága
a szinkronikusan alternatív lehetőségek
közötti választásban áll.

Petrus Aureoli és Richard Campsall
fontosabb tanításainak vázolója után egy
újabb izgalmas gondolkodó, William
Ockham következik, aki a könyv leghosz-
szabb fejezetét mondhatja magáénak. Ez a
könyv irányultságát figyelembe véve ért-
hető, hiszen olyan logikai és nyelvelmé-
leti fogalmak tárgyalására kerülhet itt sor,
mint a terminusok sajátosságai (*proprietas
terminorum*), a szignifikáció, a szuppozí-
ció, az abszolút és konnotatív terminusok
megkülönböztetése, valamint a mentális
nyelv problémája. A fejezet szintén ki-
tér a 20. században nagy figyelmet kapott
ockhami ismeretelméletre és annak esetle-
ges szkeptikus konzekvenciáira, amelyek
különösen jól megfigyelhetők Ultricuria
idézett szövegében.

Az Ockham körüli és utáni logikai, sze-
mantikai és ismeretelméleti vitákat négy
szerző – Walter Burley, Walter Chatton,
Adam Wodeham és Robert Holcot – il-
lusztrálja. Szó esik a modista grammatika
és logika néhány párizsi képviselőjéről, va-
lamint az oxfordi kalkulátorokról, akiknek
természetfilozófiáját Borbély Gábor – igaz,
a John Murdochtól származó, de vitatha-
tó jellemzést használva – egyszerűen csak
„természet nélküli természetfilozófiaként”
(328) írja le. Bár a könyv sehol nem fektet
nagy hangsúlyt a természetfilozófiára, az
oxfordi kalkulátorok mozgással kapcsola-
tos elmélete is jó példát jelenthetett volna
a középkor kifinomult érvelési módszeré-
nek demonstrálásához.

A könyv Johannes Buridanusszal és ta-
nitványával zárul. Bár Buridanus az utóbbi
évtizedek egyik legnépszerűbb középkori
gondolkodója, itt csupán szemantikájának
alapjairól esik szó. Szuppozíció-elmélete,
amely a Petrus Hispanustól származó ter-
mészetes szuppozíció segítségével magya-
rázza a tudomány szükségszerű állításainak
lehetőségét (*nota bene*, ez nem az egyetlen
szükséges feltétele a tudományos állítás-
nak; az ennél valamelyest bonyolultabb

esszenciális predikáció kérdésével Borbély Gábor nem foglalkozik), valamint a Buridanust követő évszázad reakciója illő befejezése a könyvnek: nem szűkölködik civakodásban, és kiválóan megfelel a könyv logikai-szemantikai irányultságának.

A könyv tehát valóban bemutatja a 12. és 14. század közötti időszak legfontosabb filozófiai problémáit és filozófiai módszereit. Egy bevezetés természetesen soha nem lehet kimerítő; bár a könyv nem foglalkozik a középkori filozófia minden területével, és nem tárgyal olyan jelentős szerzőket, mint Eckhart mester vagy a későbbi Nicolaus Cusanus, témáját szakszerűen és a legújabb interpretációk ismeretében mutatja be. Fejezeteit az itt vázoltnál élvezhetőbbé teszik azok a marginálisok, amelyek – a középkori kommentárirodalom hagyományának megfelelően – Borbély Gábor könyvének is szerves részét képezik, és amellyel, hogy áttekintést adnak a főszöveg témájáról, már-már túlzott könnyedségükkel egyszerűbbé, de legalábbis szórakoztatóbbá teszik annak megértését. A könyv egy további pozitív, a megértést nagymértékben segítő eleme a számos elsődleges szövegrészlet, amelyek a fejeze-

tek közben, de azoktól formailag elkülönülten tesznek elérhetővé eddig magyarul nem olvasható írásokat. Szintén az olvasó tájékozódását szolgálja a terjedelmes bibliográfia, amely, noha könnyebben kezelhető lett volna témánként vagy szerzőnként, illetve elsődleges és másodlagos irodalom szerint csoportosítva, így is további iránymutatást ad.

Sikerült-e, összességében, Borbély Gábornak bevezetnie az olvasót a középkori filozófiába, és meggyőznie arról, hogy e filozófia kifinomult logikai apparátussal rendelkező problémái megoldásához? A fontebbiek fényében elmondhatjuk, hogy e célt a könyv elérte. Hozzátehetjük, hogy elérhette volna kevesebb is; valószínűleg Richard Campsall vagy Robert Holcot bemutatása nem elengedhetetlen tartozéka egy bevezető írásnak, ahogyan az érvek struktúrája is világosan követhető lett volna a formális logika apparátusa nélkül. Ezek azonban remélhetőleg nem fogják elijeszteni az olvasót e bevezetéstől, amely hasznos segédanyagul szolgálhat mind az egyetemi filozófiaoktatásban, mind a szélesebb, filozófiában művelt olvasóközönység számára.